

Piotr Chrzczonowicz*

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

<https://orcid.org/0000-0002-2962-6328>

OFIARA TERRORYZMU. GARŚC UWAG O NIEOCZYWISTEJ SUBKATEGORII WIKTYMOLOGICZNEJ OFIARY PRZESTĘPSTWA NA TLE KONTROWERSJI W DEFINIOWANIU ZJAWISKA TERRORYZMU

Streszczenie

Opracowanie poświęcone zostało prezentacji niektórych zagadnień związanych z wyodrębnieniem, z ogólnej kategorii wiktymologicznej ofiary przestępstwa, subkategorii ofiary terroryzmu. Analiza uwzględnia kontrowersje wynikające z definiowania zjawiska terroryzmu, wynikające z istnienia relatywistycznych postaw wobec niego, a także z braku powszechnej zgody na jakiś jeden, określony sposób ujmowania atrybutów tego zjawiska i kształtowania jego treści w obrębie różnych dyscyplin naukowych, które poświęcają mu uwagę, jak i w szerszym dyskursie społeczno-politycznym, który go dotyczy. Autor zwraca uwagę, że kategoria ofiar

* Piotr Chrzczonowicz – doktor nauk prawnych; adiunkt w Katedrze Praw Człowieka Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu; wykładowca Akademii Kultury Społecznej i Medialnej w Toruniu, radca prawny przy Okręgowej Izbie Radców Prawnych w Toruniu; członek Komitetu Prawa Karnego Rady Adwokatury i Stowarzyszeń Prawniczych Europy – CCBE w Brukseli; swoje zainteresowania naukowe i badawcze koncentruje wokół zagadnień polskiego, europejskiego i porównawczego prawa karnego, kryminologii, wiktymologii i praw człowieka (zwłaszcza osób w stosunkach z organami ścigania i wymiaru sprawiedliwości); uczestnik wielu krajowych i zagranicznych konferencji naukowych; autor lub współautor ok. 70 publikacji naukowych i popularnonaukowych, wśród których znajdują się dwie monografie, a także opracowania o charakterze artykułów problemowych przygotowane w językach obcych; odbył stypendia naukowe – we Włoszech, na Wydziale Prawa Libera Università Internazionale degli Studi Sociali „Guido Carli” w Rzymie (w 2012 r.) oraz w Niemczech, przy Polskiej Misji Historycznej na Julius-Maximilians Universität Würzburg (w 2021 r.).

terroryzmu obecna jest w prawie międzynarodowym publicznym oraz w prawie Unii Europejskiej, gdzie również akcentowane są szczególne potrzeby tych ofiar. Zaznacza też, że w Polsce to sprawcy terroryzmu, działalność represyjna państwa wobec nich i kwestie zapewnienia powszechnego bezpieczeństwa antyterrorystycznego (czyli potrzeba ochrony interesu państwa jako zorganizowanej wspólnoty) są lepiej widoczne w publicznej przestrzeni informacyjnej niż ofiary terroryzmu (nawet te potencjalne) i działalność związana ze świadczeniem im efektywnej pomocy (czyli potrzeba ochrony interesu konkretnej jednostki). Aktualnie, również troska państwa polskiego o bezpieczeństwo antyterrorystyczne w sferze opracowywanych i wprowadzanych w życie rozwiązań prawnych oraz instytucjonalnych jest wyraźniejsza niż troska o potencjalną ofiarę terroryzmu.

Słowa kluczowe: *ofiara terroryzmu, terroryzm, przestępczość terrorystyczna, przemoc polityczna, bezpieczeństwo antyterrorystyczne, pomoc dla ofiar terroryzmu, symboliczność ofiar terroryzmu, upamiętnianie ofiar terroryzmu*

A VICTIM OF TERRORISM. A HANDFUL OF REMARKS ON THE NONOBVIOUS VICTIMOLOGICAL SUBCATEGORY OF CRIME VICTIM ON THE BACKGROUND OF CONTROVERSIES IN DEFINING THE PHENOMENON OF TERRORISM

Abstract

The study is devoted to the presentation of certain issues related to the separation of the subcategory of victims of terrorism from the general victimological category of crime victims. The analysis takes into account the controversies arising from the definition of terrorism, resulting from the existence of relativistic attitudes towards it, as well as the lack of universal agreement on a single, specific way of indicating the attributes of this phenomenon and shaping its content within the various scientific disciplines that devote attention to it, as well as in the broader socio-political discourse that concerns it. The author points out that the category of victims of terrorism is present in public international law and in European Union law, where - in the light of proper provisions - the special needs of these victims are also emphasized. He also points out that in Poland the perpetrators of terrorist acts, the repressive activities of the state against them, and issues of ensuring universal counter-terrorism security (i.e. the need to protect the interests of the state as an organized community) are more visible in the public information space than victims of terrorism (even potential ones) and activities related to providing them with effective assistance (i.e. the need to protect the interests of a specific individual). Currently, the Polish state's concern for counter-terrorist security in the sphere of legal and institutional

solutions being developed and implemented is also more evident than its concern for potential victims of terrorism.

Keywords: *victim of terrorism, terrorism, terrorist crime, political violence, counter-terrorist security and safety, assistance for victims of terrorism, symbolism of victims of terrorism, commemoration of victims of terrorism*

~ • ~

Uwagi ogólne (wprowadzające do tytułowej problematyki)

Na kanwie intytulacji niniejszego opracowania, które ma charakter przyczyn-karski, zrodzić się może co najmniej kilka pytań. Wśród nich na plan pierwszy mogłoby się wysunąć pytanie ogólniejszej natury: po co nam w ogóle takie wyodrębnienie pojęciowe? Innymi słowy zaś: czemu służyć ma – w klasycznie rozumianych dyskursach prawniczym i wiktymologicznym prowadzonych w Polsce – zabieg wyodrębnienia z bardziej generalnej (i typowej w tych dyskursach) kategorii pojęciowej „ofiara przestępstwa” subkategorii „ofiara terroryzmu”, skoro terroryzm jest zjawiskiem przestępczym, a każdy jego akt powodujący określone negatywne skutki w prawnie chronionych dobrach jakiejś osoby bądź jakichś osób (jak i tych wspólnotowych, jak porządek publiczny i bezpieczeństwo powszechne) jest przecież aktem bezprawia – aktem przemocy, a więc w świetle wykorzystywanych w prawie istniejących kryteriów oceny – aktem przestępnym? Towarzyszącymi tu pytaniami – przykładowymi i bardziej szczegółowymi – mogłyby być następujące: czy jest sens – w polskich realiach polityczno-prawnych – zajmować się osobno kimś takim jak „ofiara terroryzmu”? Czy istnieje jakakolwiek potrzeba/konieczność skupiana się na subkategorii wiktymologicznego (i normatywnego także) pojęcia ofiary, jaką jest „ofiara terroryzmu” i poświęcać jej jakąś głębszą naukową refleksję o znaczeniu praktycznym?

Odpowiedzi na te pytania poprzedzone być powinny pewnymi uwagami, które – dla lepszej ich przejrzystości – ująć można w kilku poniżej prezentowanych punktach:

- 1) We współczesnym świecie problem realnej lub potencjalnej wiktymizacji terroryzmem zdaje się być uniwersalny. Ryzyko wiktymizacji terroryzmem (o różnej proveniencji) wpisane jest w funkcjonowanie także polskiego społeczeństwa i stanowi dla organów i instytucji państwa wcale niehipotetyczne wyzwanie z punktu widzenia ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego oraz życia, zdrowia i mienia ludzi (indywidualnych osób).
- 2) W Polsce, w sferze nauk penalnych, jak się wydaje, poza tradycyjnym już koncentrowaniem się na przestępstwie (nonkonformistycznym, dewiacyjnym

bycie społecznym i bycie jurydycznym), a także jego sprawcy, od dłuższego już czasu rośnie zainteresowanie częstym nieodłącznym elementem przestępnej interakcji, tj. ofiarą przestępstwa (pokrzywdzonym nim, jeśli odwołamy się tu do terminu obecnego na gruncie prawa karnego materialnego i procesowego) i – co naturalne – jej potrzebami wynikającymi z faktu wiktylizacji¹.

- 3) W obrębie zainteresowań przedstawicieli nauk penalnych w Polsce znajdują się coraz częściej nie ofiary w sensie ogólnym, ale szczególne ich postaci (a więc subkategorie ofiar) z uwagi na rodzaj doświadczenia wiktylizacyjnego (pokrzywdzenia), np. ofiary mowy nienawiści, ofiary handlu ludźmi, ofiary przemocy domowej². Są również prace, które koncentrują się na ofiarach wyodrębnianych z ogólnej kategorii ofiary przestępstwa (pokrzywdzonego przestępstwem) na podstawie innych kryteriów (np. płci, przynależności do grupy wiekowej, przynależności do określonej mniejszości – seksualnej, religijnej czy narodowo-etnicznej)³.
- 4) System prawa uzupełniany jest stopniowo poprzez rozwiązania legislacyjne służące potrzebom pokrzywdzonych (w tym łagodzące skutki ich wiktylizacji, także poprzez kompensację) i poszerzające ich możliwość ekspresji (aktywnej roli) w postępowaniach karnych, w tym objawiającej się we wpływie na osta-

¹ W ostatnich latach zaobserwować się daje wzrost dyskusji i publikacji naukowych, w których akcent kładzie się na te aspekty przestępczości, które mają szczególne znaczenie dla pokrzywdzonych i w mniejszym stopniu wiążą się ze stawianiem przez badaczy w centrum ich uwagi kwestii odpowiedzialności karnej sprawcy rozumianej jako wyłączna realizacja państwowego *ius puniendi*. Przestępstwa są ukazywane jako konflikty, których rozwiązanie wymaga zwrócenia baczniejszej uwagi na potrzeby pokrzywdzonych. Sprawiedliwość karną (wymiar sprawiedliwości karnej) postrzega się nie tylko w kategoriach działalności represyjnej, ale i jej funkcji pomocowo – kompensacyjnej (głośno mówi się o *restorative justice*). Prace te osadzone są w obrębie dyscyplin kryminologii, wiktymologii, nauki prawa karnego materialnego czy nauki prawa karnego procesowego (np. plasująca się zasadniczo w obrębie nauki prawa karnego materialnego monografia E. Hryniewicz-Lach, *Ofiara w polskim prawie karnym. Interesy ofiary przestępstwa i karno-materialne instrumenty służące ich zabezpieczeniu*, Wyd. C.H. Beck, Warszawa 2017).

² Zob. np. W. Klaus (red.), *Sąsiedzi czy intruzy. O dyskryminacji cudzoziemców w Polsce*, Warszawa 2010, A. Gliszczynski, *Zjawisko przemocy w rodzinie. Studium prawnokryminologiczne*, Wyd. Impuls, Warszawa 2018, B. Namysłowska-Gabrysiak, *Handel ludźmi w celu wykorzystania seksualnego. Zagadnienia karnoprawne i kryminologiczne*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2018).

³ Zob. np. B. Gruszczyńska, *Przemoc wobec kobiet w Polsce. Aspekty prawnokryminologiczne*, Wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2007, K. Janoszka, *Dzieci jako ofiary handlu ludźmi*, Wyd. Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, Szczytno 2013, L. Mazowiecka (red.), *Ofiary przestępstw z nienawiści*, Wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2013. Zob. także np. różne opracowania (m.in. K. Karsznickiego) zawarte w: L. Mazowiecka, W. Klaus, A. Tarwacka (red.), *Z problematyki wiktymologii. Księga dedykowana Profesor Ewie Bieńkowskiej*, Wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2017.

teczny kształt aktu wymiaru sprawiedliwości⁴. Niestety wydaje się, że zmiany w tym zakresie następują niekiedy zbyt wolno, a przyjmowane rozwiązania często pozostają nieco w tyle do tych, które proponowane są przez obce systemy prawa (np. prawo francuskie, włoskie, hiszpańskie czy niemieckie).

- 5) Zmianom w systemie prawa towarzyszą zmiany instytucjonalne (których celem jest budowanie świadomości ofiar w zakresie zdarzeń wiktyimizacyjnych, przysługujących ofiarom praw i możliwości konkretnych działań, jak również wspieranie ich w realizacji przysługujących im praw).
- 6) Przejaw swoistego „wiktymocentryzmu” to także rozwój inicjatyw i ruchów społecznych (organizacji pozarządowych) promujących prawa ofiar i spełniających ważną rolę z punktu widzenia profilaktyki kryminalnej (coraz lepsza widoczność aktywności takich organizacji w przestrzeni społecznej dzięki np. „branżowym” kampaniom społecznym, organizowanym także w ścisłej współpracy z organami państwowymi odpowiedzialnymi za tzw. kontrolę społeczną⁵). Choć funkcjonowanie w polskim społeczeństwie ruchów na rzecz ofiar przestępstw – co stanowi przejaw tzw. wiktymologii praktycznej – i ich pewien wpływ na decyzje podejmowane przez uprawnione podmioty, kształtujące tendencje w polityce kryminalnej, nie ulega kwestii, warto jednak zaznaczyć, że szczególnie widoczne i medialnie głośniejsze są te, które eksponują problem wiktyimizacji w związku ze zjawiskiem przemocy domowej czy przemocy seksualnej.
- 7) System prawa w państwie powinien być tak ukształtowany, aby występujące w nim rozwiązania prawne mogły znajdować maksymalnie efektywne zastoso-

⁴ Poza rozwiązaniami karno-maturalnymi (środki kompensacyjne, środki karne służące redukcji przyszłych zdarzeń wiktyimizacyjnych) i rozwiązaniami w sferze prawa karnego procesowego (np. kwestia mediacji, pobudzanie aktywizmu w procesie karnym), należy np. wspomnieć o rozwiązaniach administracyjnoprawnych (z zakresu zarządzania kryzysowego) czy dotyczących odrębnych regulacji ustawodawczych w odniesieniu do kompensaty państwowej (ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych czynów zabronionych – tekst jednolity z dnia 29 lutego 2016 r.: Dz. U. z 2016 r. poz. 325) lub szczególnego wsparcia dla pokrzywdzonych (ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy domowej – tekst jednolity z dnia 7 listopada 2024 r.: Dz. U. z 2024 r. poz. 1673, ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka – Dz. U. z 2015 r. poz. 21).

⁵ Przykładami takich inicjatyw mogą być: ogólnopolska kampania Dzieciństwo bez Przemocy organizowana rocznie przez Fundację Dajemy Dzieciom Siłę oraz Krajową Koalicję na rzecz Ochrony Dzieci, której zasadniczym celem jest przeciwdziałanie krzywdzeniu dzieci oraz podejmowanie aktywności na rzecz wspierania bezpiecznego dzieciństwa (zob. więcej: O kampanii, <https://dziecinstwobezprzemocy.pl/o-kampanii-2025/> [dostęp: 16.10.2025]) czy wspólna akcja edukacyjno-profilaktyczna Policji i Fundacji La Strada #TwojeŻycie-TwojaKarta mająca na celu uczulić społeczeństwo i zwrócić uwagę różnych osób – w tym samych potencjalnych ofiar – na zagrożenie, jakim jest proceder handlu ludźmi (zob. więcej: Kampania #TwojeŻycieTwojaKarta – wspólna akcja Policji i Fundacji La Strada przeciwko handlowi ludźmi, 23.06.2025, <https://policja.pl/pol/aktualnosci/262196,Rusza-kampania-TwojeZycieTwojaKarta-wspolna-akcja-Policji-i-Fundacji-La-Strada-p.html> [dostęp: 16.10.2025]).

wanie nie tylko w sytuacjach wynikających z bieżących bolączek społecznych, ale także na wypadek zaistnienia problemu, który w danym czasie bezpośrednio społeczeństwa nie dotyczy (bo się w nim *hic et nunc* nie aktualizuje), ale który daje się przewidzieć (którego zaistnienie jest prawdopodobne w przyszłości). Spełnienie postulatu „gotowości” czy „czuwania” systemu prawa wpisuje się we wzorzec „prawa przewidującego przyszłość” („prawa patrzącego naprzód”), to jest mającego naturę progresywną (*lex prospicit*).

Istotne dla rozważań nad tytułową kwestią jest także ich tło, które stanowi samo określenie terroryzmu jako zjawiska z obszaru patologii indywidualnej i społecznej (mając na względzie ujęcie socjologiczne i kryminologiczne), jak również czynu przestępnego czy raczej czynów przestępczych, jakie włączyć można w zakres nazwy „terroryzm” (mając na uwadze ujęcie prawne – karno-prawne). W ramach niniejszej analizy nie znajdzie się jednak sprawozdawcza prezentacja choćby wybranych definicji terroryzmu, zaczerpniętych z ich przeogromnej masy, które napotkać można w licznych materiałach źródłowych – dokumentach publicznych (np. w wystąpieniach politycznych, raportach służb ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego czy aktach normatywnych) oraz w piśmiennictwie naukowym czy publicystyce, odnoszących się do wskazanego destrukcyjnego fenomenu⁶ (nie taki jest bowiem główny cel zawartych tu rozważań), lecz w sposób ogólny i z konieczności skrótowy podniesione tu zostaną niektóre węzłowe kwestie ukazujące kontrowersje w jego definiowaniu.

Przede wszystkim należy zwrócić uwagę na to, że nie istnieje jedna, powszechnie akceptowana definicja terroryzmu, a komplikacje, które pojawiają się podczas prób jego definiowania łączyć należy ze starym i trwale obecnym w rozważaniach o terroryzmie dylematem relatywizmu, który wyraża funkcjonujące w specjalistycznej literaturze anglojęzycznej powiedzenie *one's man freedom fighter, another's man terrorist*, dające się przełożyć na język polski w następujący sposób: „kto dla jednych jest bojownikiem o wolność, dla innych jest terrorystą”⁷. Takie relatywistyczne podejście rzutuje też na kwestię pojmowania i oceny statusu ofiar terroryzmu. Zachowania „bojowników o wolność” (albo inne idee, którym przydaje się atrybut słuszności przez pryzmat określonej postawy aksjologicznej) generują ofiary, które są koniecznym, nieodzownym „kosztem” walki prowadzonej w słusznym celu (wiktyimizacja wynika z działalności przemocowej konstruktywnej, usprawiedliwionej; „terroryści” – tu ta nazwa w gruncie rzeczy nie obo-

⁶ Opracowania naukowe, których autorzy dokonują przeglądu różnych definicji terroryzmu, są liczne, także na obszarze krajowej literatury przedmiotowej. Zob. np. A. Niewiadomska, *The concept of terrorism in law and language*, *Studia Iuridica* Vol. 68, 2017, s. 219-231 czy M. Gołda-Sobczak, W. Sobczak, *Problem definicji terroryzmu*, *Themis Polska Nova* t. 2 nr 14, 2018, s. 92-119.

⁷ Por. Ch. Townshend, *Terroryzm* (tłum. R. M. Machnikowski), Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2017, s. 23-24.

wiązuje, bo nie ma racji bytu – jawią się jako szlachetni bohaterowie zmagający się z opresyjnym złem; ofiary są środkiem do osiągnięcia pożądanых w świetle szerzej akceptowanej retoryki „walki o wolność” celów, a skoro tak, to toleruje się je, a nawet wręcz afirmuje fakt ich występowania). Zachowania „terrorystów” generują ofiary, których istnienie uznaje się za barbarzyństwo, zło, przejaw moralnej degrengolady i upadku człowieczeństwa ludzi dopuszczających się takich zachowań (wiktyimizacja wynika z działalności przemocowej destruktywnej, nieusprawiedliwionej; terroryści stereotypowo wyobrażani są jako „psychopatyczne monstra”⁸; ofiary są środkiem do osiągnięcia celów, które uważa się za niesłuszne czy zbrodnicze, a skoro tak, to taka wiktyimizacja *per se* przeraża, szokuje, jest niezrozumiała i boleśnie doświadcza tych, którzy są jej przeciwnikami, którzy się na nią nie godzą). Mając na względzie powyższe podejście, napotkać można również tendencje obejmowania zakresem zjawiska terroryzmu i nazywania czynami terrorystycznymi aktów przemocy (czasem mających nawet spektakularny charakter i przebieg), które łączą się z aktywnością osób zaburzonych (tzw. szaleńców), zwykłych przestępców („kryminalistów”) oraz pewnych państw, a precyzyjniej – są inspirowane, stymulowane czy dokonywane przez oficjalne władze państwowe, tj. ich funkcjonariuszy czy osoby wykonujące otrzymane od nich zlecenia (chodzi tu o tzw. terrorizm państwowy)⁹. W wypowiedziach koncentrujących się na różnych aspektach przywołanego zjawiska, poza charakterystycznym tu pojęciem „terroryzm”, ich autorzy niejednokrotnie posługują się takimi określeniami, jak: „terror”, „akt terroru”, „terror kryminalny”, „terrorizm kryminalny”, „akt terrorystyczny”, „zamach terrorystyczny”, „przestępstwo o charakterze terrorystycznym” lub „przestępczość terrorystyczna”. Między tymi pojęciami, porównując ich zakresy znaczeniowe, dostrzec można *prima facie* pewne, nawet dość liczne elementy podobieństwa oraz obszary krzyżowania się. Nie zachodzą tu jednak takie relacje logiczno-semantyczne, które dawałyby podstawę do przyjęcia stanowiska, że zawsze w wybranych, określonych konfiguracjach ich zakresy znaczeniowe wzajemnie pokrywają się.

Ocena zachowań ludzkich czy zjawisk społecznych oparta na relatywizmie wymaga opowiedzenia się za określonym systemem wartości, które zależą od istniejącego układu okoliczności w danej przestrzeni norm kulturowych. Jeśli dany system wartości w konkretnych układach okoliczności w formatach przyjmowanych norm kulturowych pozwala nam dane czyny czy zjawiska – w wyniku intersubiektywnego podejścia kognitywnego – oceniać pejoratywnie, wówczas nazwanie ich terroryzmem nie będzie raczej, na poziomie funkcjonujących aso-

⁸ Ten wizerunek mocno ukorzenia się i trwa w świadomości społecznej, a kolejne badania naukowe – jak zaznacza się w piśmiennictwie – nie są w stanie go zmienić (zob. ibidem, s. 42).

⁹ Por. M. Gołda-Sobczak, W. Sobczak, op. cit., s. 92.

racji intelektualnych oraz emocjonalnych czy skojarzeń, budzić jakichkolwiek wątpliwości. Co najwyżej mogą wówczas pojawiać się spory o kształt takiej definicji terroryzmu, która stałaby się wiążącym punktem odniesienia dla określonych dyskusji społecznych i politycznych nad tym fenomenem, towarzyszących wypracowywaniu i wprowadzaniu rozwiązań prawnych czy realizacji w praktyce przez uprawnione podmioty działań zapobiegawczych i reakcyjnych ukierunkowanych na jego kontrolę czy zwalczanie.

Choć samo zjawisko terroryzmu nie daje się łatwo i precyzyjnie zdefiniować, istniejącym poszukiwaniom definicji terroryzmu nie można odmówić jednak pragmatyczności, bo wypracowanie wspólnego podejścia i zgody w płaszczyźnie rozumienia tego, co konstytuuje terroryzm ma wiele zalet (np. umożliwi rozwój bardziej efektywnej międzynarodowej strategii antyterrorystycznej). Większość istniejących definicji terroryzmu (obecnych w różnych dyscyplinach naukowych i dyskursie społeczno-politycznym) zawiera te same elementy: używanie przemocy, stosowanie gróźb, działanie w celu zdobycia rozgłosu, wywoływanie strachu, powodowanie paniki, zmierzanie do destabilizacji państwa. Ekspozowany jest w nich jednak przede wszystkim atrybut zagrożenia dla dóbr w postaci bezpieczeństwa i porządku publicznego, których ochrona jawi się jako zasadnicze wyzwanie i podstawowa troska władz państwowych i władz organizacji podejmujących aktywność decyzyjną na poziomie ponadpaństwowym. Priorytetowe traktowanie zagadnień bezpieczeństwa i porządku publicznego oznacza tu jednak zabezpieczanie newralgicznego interesu władzy, która działalność terrorystyczną traktuje jako perturbację powodującą podważenie jej autorytetu wobec społeczeństwa. Ofiary działalności terrorystycznej plasują się raczej na drugim planie; ich obecność w definicjach zjawiska jest niekwestionowana i nieodzowna, nie ona jednak wydaje się być akcentowana. W układzie: interes państwa a interes jednostki ten drugi ma znaczenie – zasadniczo – jako element pierwszego (interes jednostki postrzegany jako pochodną interesu wspólnoty).

Uwagi szczególne (rozwijające tytułową problematykę)

Mając na względzie powyższe uwagi (te ujęte w kilku punktach) i nie tracąc z pola widzenia rozważań dotyczących kontrowersji, jakie pojawiają się w związku z definiowaniem terroryzmu, należałoby w kontekście tytułowej problematyki opracowania wskazać, że:

- 1) Wiktyimizacja terroryzmem nie może być uważana za „efekt uboczny” terroryzmu. Stanie się ofiarą terroryzmu to nie tylko kwestia faktu pokrzywdzenia danym aktem terrorystycznym. Ofiara terroryzmu jest bowiem swoistym przekątnikiem komunikatów o politycznej treści, wysyłanych przez sprawców aktów terrorystycznych do rządów państw i społeczeństw tych państw. Rów-

nomierny rozdział uwagi – w obrębie naukowych badań i dociekań – między sprawców i ofiary terroryzmu może przyczynić się do lepszego (pełniejszego) poznania natury terroryzmu, będącego częstym i szeroko dyskutowanym (przynajmniej w regionie geograficznym, jaki tworzą państwa europejskie) zjawiskiem ze sfery przemocy politycznej¹⁰.

- 2) Doniesienia medialne zawierające i prezentujące fakty o zamachach terrorystycznych występujących w wielu miejscach na świecie – w tym w państwach europejskich – niewątpliwie silnie absorbują uwagę opinii publicznej. Zdaje się jednak, że ich treści w szerszym zakresie odnoszą się do samych terrorystów, prób wyjaśniania motywów działań sprawców i charakteru danego zamachu, jego przebiegu, podjętych działań reakcyjno – porządkowych, poszukiwawczych czy odwetowych (stanowiących przejaw represyjności prawa antyterrorystycznego i organów państwa to prawo stosujących). W mniejszym zaś zakresie dotyczą one ofiar zamachów. Co prawda ofiary są obecne w tych doniesieniach, bo są nieodzownym elementem terrorystycznego spektaklu i esencją jego tragiczności, jednakże ich pokrzywdzenie, a zwłaszcza ich sytuacja bezpośrednio po zamachu, jak i realne czy wysoce prawdopodobne dalsze implikacje zamachu, którym towarzyszą określone potrzeby i oczekiwania ofiar, nie uzyskują w tych doniesieniach należytej dla nich ekspozycji. Chodzi zatem bardziej o przedstawienie pewnej jednowymiarowej kategorii „ofiary generalnej” aktu terrorystycznego w chwili zamachu niż o pokazanie jednostki, grupy, zbiorowości stanowiących wielowymiarową kategorię „ofiary partykularnej” takiego aktu, dla której dany zamach – jeśli nie unicestwił jej życia – stał się początkiem trudnego, obfitującego w cierpienia psychiczne lub fizyczne „nowego” etapu doczesności¹¹. Dość powszechne są więc informacje o tym, kim był terrorysta (terroryści), z jakiego środowiska się wywodził (wywodzili), w imię jakich idei czy „wyższych racji” działał (działali) i co się z nim (nimi) stało, jak przygotowywano i przeprowadzono zamach, ile osób w tym zamachu ucierpiało (jaki był bilans ofiar) i jak wyglądała – w miejscu zamachu – akcja służb państwowych oraz ewentualnie innych podmiotów

¹⁰ Zagadnienie to akcentowane jest w piśmiennictwie zagranicznym (zob. np. O. Lynch, J. Argomaniz (red.), *Victims and Perpetrators of Terrorism. Exploring Identities, Roles and Narratives*, Routledge 2017, *passim*).

¹¹ Por. np. refleksję Thelmy Stober – pokrzywdzonej w wyniku samobójczego zamachu bombowego w londyńskim metrze w 2005 r. – M. Abbas, N. Ing, *Victims of Paris terror attack tell of invisible wounds that never heal*, NBC News, December 29, 2019, <https://www.nbcnews.com/news/world/victims-paris-terror-attack-tell-invisible-wounds-never-heal-n1106851> (01.02.2025). Zob. również wypowiedzi – świadectwa ofiar czynów terrorystycznych prezentowane podczas Międzynarodowego Kongresu Ofiar Terroryzmu, który odbył się w dniach 24 - 25 kwietnia 2024 r. w Uniwersytecie CEU San Pablo w Madrycie (*II Congreso Internacional de Víctimas del Terrorismo – Comprometidos con la Memoria*): <https://www.congresovictimas.com/> (18.10.2025).

zaangażowanych w usuwanie jego skutków. Rzadziej natomiast w mediach pojawiają się relacje, w których „głównymi bohaterami” są wyłącznie ofiary terroryzmu (przedstawiane i portretowane nie dla wzmocnienia sensacyjności przekazu i tym samym dla osiągnięcia jego marketingowego sukcesu) – ich cierpienie (oraz cierpienie ich bliskich), trudności z jakimi borykają się na co dzień, ich potrzeby (np. w dziedzinie rehabilitacji zdrowotnej czy reintegracji społecznej), pomoc im świadczona i jej szczegółowe postaci (bądź niedostatki w tym względzie), działalność instytucji pomocowych, jakoś rozwiązań prawnych odnoszących się do ofiar terroryzmu czy różne zagadnienia z obszaru problematyki kompensacyjnej¹². Więcej się mówi o bezpieczeństwie anty-terrorystycznym niż o realnej kondycji i pomocy tym, w których przypadku nastąpiła nagła i niepowstrzymana przez odpowiednie służby deprywacja tej wartości. Podobna dysproporcja obserwowana jest także w sferze podejmowanych przez podmioty władzy działań politycznych w odniesieniu do tematyki terrorystycznej¹³. Sytuację taką można chyba uznać za globalnie dominującą, charakterystyczną dla licznych państw świata. W znacznej liczbie przypadków na świecie (w tym w Europie, a tu również w części krajów współtworzących Unię Europejską) ofiary terroryzmu mają poczucie zapomnienia, zaniedbania czy osamotnienia w radzeniu sobie ze swoimi problemami, których źródłem stał się akt terrorystyczny. W koincydencji z nim występuje poczucie rozczarowania i zawiedzionych nadziei w odniesieniu do podmiotów władzy, po których spodziewano się zaangażowania i zdecydowanych działań minimalizujących skutki wiktymizacji¹⁴. Nadto odczuwają one dyskomfort z powodu

¹² Por. A. P. Schmid, *Strengthening the Role of Victims and Incorporating Victims in Efforts to Counter Violent Extremism and Terrorism*, ICCT (International Centre for Counter-Terrorism – The Hague), Research Paper, The Hague, August 2012, s. 1, <https://www.icct.nl/download/file/ICCT-Schmid-Strengthening-the-Role-of-Victims-August-2012.pdf> (30.01.2025). Wcześniej problem koncentrowania się większej uwagi opinii publicznej na terroryzmie, a mniejszej na ofiarach tego zjawiska wskazywał już U. Yanay, *Victims of Terrorism: Is it a 'Non-issue'?*, *The Journal of Sociology & Social Welfare* Vol. 20, Issue 2, 1993, s. 21.

¹³ Por. Parliamentary Assembly, Committee of Political Affairs and Democracy: *Protecting and Supporting Victims of Terrorism. Preliminary draft report* (rapporteur M. Karamanli, France), declassified, AS/Pol (2018) 20, 4 December 2018, Apdoc20_18, <http://www.assembly.coe.int/LifeRay/POL/Pdf/DocsAndDecs/2018/AS-POL-2018-20-EN.pdf> (04.02.2025), s. 2.

¹⁴ Zob. *International Day of Remembrance of and Tribute to the Victims of Terrorism*, <https://www.un.org/en/events/victimsofterrorismday/> (01.02.2025). Por. również np.: C. Joyce, O. Lynch, *The Needs of Victims in the United Kingdom: Results* [w:] O. Lynch, J. Argomaniz (red.), *Victims of Terrorism. A Comparative and Interdisciplinary Study*, Routledge, Taylor & Francis Group, Abingdon – New York 2016, s. 82 - 87; E. Lorenzana Del Villar, D. Silfen Glasberg, *Victims of Terrorism and the Right to Redress: Challenges and Contradictions in the 2012 Emmerson Report*, *Humanity & Society* Vol. 39, Issue 3, August 2015, *passim*; M. Jury, *Feeding the hand that bites us: The UK's neglect of victims*, *The Justice Gap*, 30 September 2016, <https://www.thejusticegap.com/feeding-hand-bites-us-uks-neglect-victims/> (01.02.2025);

nadmiaru biurokracji przy realizacji swoich uprawnień i dochodzeniu roszczeń kompensacyjnych¹⁵. Innym nieco zagadnieniem jest konfrontowanie się ofiar terroryzmu w związku z ich bezpośrednim doświadczeniem wiktyimizacyjnym ze społeczeństwem (z jego różnymi grupami, w tym z młodymi ludźmi, kształcącymi się i w ten sposób przysposabianymi do życia w społeczeństwie). Dla ofiar terroryzmu taka konfrontacja może mieć wymiar terapeutyczny czy „oczyszczający”, dla społeczeństwa zaś – może mieć intensywne oddziaływanie edukacyjne i w efekcie być cennym źródłem budowania postaw sprzeciwu wobec tego przemocowego zjawiska i jego przyczyn tkwiących w radykalizacji czy ekstremizacji nastrojów i postaw ludzkich (w konsekwencji spotkania się z wypowiedziami żywych uczestników zdarzeń terrorystycznych, ze świadectwami osób, które terroryzm osobiście dotknął, ich szczerymi emocjami, ocenami czy opiniami, budowana i wzmacniana jest świadomość nieustępliwości wobec terroryzmu i wszelkich jego przejawów), jak i spełniać ważką rolę profilaktyczną¹⁶. W Polsce – terroryści (sprawcy terroryzmu), działalność represyjna państwa wobec nich i kwestie zapewnienia powszechnego bezpieczeństwa antyterrorystycznego (czyli akcentowana przez władzę potrzeba ochrony interesu państwa jako zorganizowanej wspólnoty) są lepiej widoczne w publicznej przestrzeni informacyjnej niż ofiary terroryzmu (nawet te potencjalne) i działalność związana ze świadczeniem im efektywnej pomocy (czyli potrzeba ochrony interesu konkretnej jednostki). Aktualnie, również

B. Stuff, W. Wiedmann-Schmidt, 2016 *Berlin Christmas Market Attack. Terror Survivors Feel Abandoned by German Authorities*, Spiegel International, 15.12.2017, <https://www.spiegel.de/international/germany/christmas-market-attack-survivors-feel-abandoned-a-1183202.html> (01.02.2025); C. Tominey, *Terror attack victims maimed by jihadists say Government 'has left them to rot'*, The Telegraph, 22 April 2019, <https://www.telegraph.co.uk/news/2019/04/22/terror-attack-victims-maimed-jihadists-say-feel-abandoned-governments/> (01.02.2025); S. Bell, *A growing number of Canadian victims of overseas terrorism, but little support for them*, Global News, June 18th, 2019, <https://globalnews.ca/news/5280618/canadian-terrorism-victims/> (04.02.2025).

¹⁵ Zob. np. C. Goujard, *The victims of terror in France are reeling, and buried in a mountain of paperwork*, Canada's National Observer, News, February 8th, 2018, <https://www.nationalobserver.com/2018/02/08/news/victims-terror-france-are-reeling-and-buried-mountain-paperwork> (01.02.2025).

¹⁶ Szerzej na ten temat zob. G. Denoix de Saint Marc, L. Guglielminetti, J. Netten, S. Lacombe, M. van de Donk, J. Galesloot, P. Woltman, *Handbook: Voices of victims of terrorism*, Radicalisation Awareness Network, Working group voice of victims of terrorism, 2016, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://home-affairs.ec.europa.eu/document/download/6af13f3e-2936-463e-972e-9d5056ef14f7_en (16.10.2025), *passim*. Por. także: A. Milošević, *Testimonials: Involving victims/survivors of terrorism in P/CVE*, RAN Practitioners, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2023 (chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://home-affairs.ec.europa.eu/document/download/b0c7b414-6837-4fa2-8599-7a6ad2ca056f_en?filename=ran_testimonials_involving_vot_in_pcve_092023_en.pdf [dostęp: 16.10.2025]), s. 7-10.

troska państwa polskiego o bezpieczeństwo antyterrorystyczne w sferze opracowywanych i wprowadzanych w życie rozwiązań prawnych oraz instytucjonalnych jest wyraźniejsza niż troska o potencjalną ofiarę terroryzmu, co być może jest pokłosiem filozofii, którą lapidarnie ujmuje porzekadło: „lepiej zapobiegać aniżeli leczyć”¹⁷. Tymczasem asymetria w myśleniu o terroryzmie

¹⁷ Do takiego ogólnego wniosku prowadzić może np. analiza treści uchwały nr 252 Rady Ministrów z dnia 9 grudnia 2014 r. w sprawie „Narodowego Programu Antyterrorystycznego na lata 2015 – 2019” (Monitor Polski z 2014 r. poz. 1218). W dokumencie tym – co prawda obecnie już o znaczeniu historycznym (który nadto dotąd nie doczekał się swojej kontynuacji w postaci podobnego aktu pochodzącego od tego samego gremium władzy, z przeznaczeniem obowiązywania w dalszym okresie) – ofiara terroryzmu i kwestie związane z udzieleniem jej pomocy występują raczej jako element tła problemu terroryzmu, w odniesieniu do którego na pierwszy plan wysuwa się przede wszystkim konieczność promowania aktywności zapobiegawczej i reakcyjno – restytucyjnej (tj. zmierzającej do odpowiedniej reakcji właściwych podmiotów na zdarzenia o charakterze terrorystycznym, jak i prowadzącej do przywrócenia naruszonego w wyniku aktu terrorystycznego ładu i porządku publicznego). Zasadniczy zasób energii związanej z działalnością antyterrorystyczną (w świetle prezentowanych w powyższym dokumencie uwag) lokowany jest zatem w funkcjonowanie systemów uprzedzających zdarzenia terrorystyczne (tj. pozwalających na reakcję wobec zagrożenia terrorystycznego czy choćby jego potencjalności), jak i służących postępowaniu techniczno-organizacyjnemu, a także procesowemu po zaistnieniu zdarzenia terrorystycznego, a nie w funkcjonowanie systemów zmniejszających ciężar bądź niwelujących pewne aspekty jego skutków związanych z wiktymizacją ludzi (podejście do ofiar terroryzmu – choć znajduje bezpośrednie odzwierciedlenie w zawartości treściowej przywołanego tu dokumentu – zaprezentowano akcesoryjnie i nader skromnie, jedynie kreśląc jego generalne ramy). Analogiczny wniosek ugruntowuje analiza dokumentu publicznego pt. „Strategia rozwoju systemu bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2022”, przyjętego uchwałą Rady Ministrów z dnia 9 kwietnia 2013 r. W dokumencie tym nie nadaje się jakieś szczególnej, bezdyskusyjnie nadrzędnej rangi terroryzmowi, jak i problemowi wiktymizacji nim (w zestawieniu z innymi wymienianymi nośnikami zagrożeń dla bezpieczeństwa narodowego), choć wskazuje się, że zagrożenie terroryzmem – mimo że utrzymuje się na niskim poziomie – jest realne i zyskuje na znaczeniu wówczas gdy obywatele polscy znajdują się w politycznie niestabilnych regionach świata bądź w grę wchodzi bezpieczeństwo żołnierzy uczestniczących w międzynarodowych misjach wojskowych. Ponadto prognozuje się – w kontekście rozważań nad zagrożeniem, jakie stwarza międzynarodowy terroryzm – że groźba zamachów terrorystycznych skierowanych bezpośrednio na polskie terytorium może w przyszłości wzrosnąć, a to w związku z aktywnością międzynarodową Polski, przede wszystkim stanowiącą rezultat zobowiązań sojuszniczych. W dokumencie tym uwypukla się także problem cyberterroryzmu jako zagrożenia dla bezpieczeństwa informacyjnego i telekomunikacyjnego kraju (zob. https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/01/strategia_rozwoju_systemu_bezpieczenstwa_narodowego_rp_2022.pdf, s. 12, s. 33, s. 85 - 86). Ofiara terroryzmu – w świetle analizy treści dokumentu – jest domyślnym, rekonstruowanym li tylko elementem ogólnej kategorii zagrożenia bezpieczeństwa narodowego (powszechnego), przez co w istocie jest „uprzedmiotowiona”. Problematyka ofiar terroryzmu - ich potrzeb i działań państwa (jego kompetentnych podmiotów) bezpośrednio skoncentrowanych na realizacji tych potrzeb nie wybrzmiewa również w ustawie z dnia 10 czerwca 2016 r. o działaniach antyterrorystycznych (tekst jednolity: Dz. U. z dnia 5 lutego 2025 r. poz. 194), kilkakrotnie już – od daty jej wejścia w życie – nowelizowanej, określającej – jak stanowi jej art. 1 – zasady prowadzenia działań antyterrorystycznych oraz współpracy między organami właściwymi w zakresie prowadzenia tych działań, przy

i towarzyszącym mu podejściu do tego zjawiska, polegająca na eksponowaniu go jako źródła niebezpieczeństwa powszechnego i permanentnego, poważnego zagrożenia, z jednoczesnym pomijaniem dyskusji i powstrzymywaniem się od konkretnych działań, których efekty mogłyby lepiej służyć potencjalnym ofiarom terroryzmu niż istniejące generalne rozwiązania na rzecz ofiar przestępstw, nie pozwala na przyjęcie, że kierunek polityki antyterrorystycznej wytyczonej przez państwo polskie jest realizowany bezdyskusyjnie w sposób odpowiedzialny i w pełni sensowny.

- 3) Określenie „ofiara terroryzmu” („ofiara przemocy terrorystycznej”) wydaje się być silnie stygmatyzujące w przestrzeni publicznej. Etykieta ta – nadawana jednostkom i zbiorowościom doświadczonym terroryzmem – sugeruje takie cechy i właściwości podmiotów, którym się ją nadaje, jak bierność, słabość fizyczna i psychiczna, ułomność w sensie społecznym, wycofanie, brak zaradności, bezwład i obojętność, marazm czy apatia. Mogą one powodować zamykanie się ofiar w sobie, zaprzestawanie przez nie dotychczasowych form aktywności życiowej, zrywanie przez nie i z nimi relacji międzyludzkich, nieangażowanie ich w rozmaite przedsięwzięcia (co dotąd nie miało miejsca) uzasadniane utratą przez nie sprawności, określonych zdolności czy umiejętności, a zatem – ich społeczne wykluczanie i marginalizację. Jednak źródłem tych cech i właściwości jest tragiczność, nagłość i okoliczności wiktylizacji, a także męczeński (martyrologiczny) jej wymiar. Skłania to do refleksji, że istnieje potrzeba potraktowania takich ofiar, w ramach systemu prawa i zinstytucjonalizowanej pomocy, w szczególny sposób, wyróżnienia ich ze zbiorowości innych ofiar, „sprofilowania” ich. O wiktylizacji terroryzmem nie decyduje na ogół jakaś szczególna cecha fizyczna, psychiczna czy społeczna skonkretyzowanego człowieka – terroryzm jest zjawiskiem, które może dotknąć każdego, w każdym czasie i w istocie w każdym miejscu na ziemi, a motywem wiktylizacji może być tzw. czysta nienawiść do określonej cywilizacji i kultury, do określonych wartości danego społeczeństwa, do jego struktury, do określonych środowisk władzy czy sposobu jej sprawowania.

czym warto podkreślić, że działania te obejmują m.in. reakcję w przypadku wystąpienia zdarzeń terrorystycznych czy usuwanie ich skutków (zob. definicję legalną pojęcia „działania antyterrorystyczne”, zawartą w art. 2 pkt 1) ustawy). Choć niewątpliwie przewidziane i omawiane w ustawie działania antyterrorystyczne i kontrterrorystyczne mają znaczenie dla ograniczania zasięgu wiktylizacji terroryzmem, to jednak priorytetowym, pierwszoplanowym dobrem i interesem chronionym w związku z adekwatną tu aktywnością responsywną organów państwowych wobec potencjalnych zdarzeń terrorystycznych jest bezpieczeństwo państwa.

- 4) Nie ma aktualnie w krajowym piśmiennictwie szerszej analizy (o charakterze monografii czy bardziej rozbudowanego artykułu naukowego) poświęconej problematyce ofiar terroryzmu¹⁸.
- 5) Aktualnie ofiara terroryzmu – gdy chodzi o polskie rozwiązania prawne – nie podlega jakimkolwiek zróżnicowaniu w sferze normatywnej w relacji do wielu innych ofiar przestępstw (nie cieszy się np. szczególnymi względami natury kompensacyjnej, choć jej specjalne traktowanie, gdyby zaistniała taka potrzeba, mogłoby być oparte także na rozwiązaniach prawnych i detalicznych procedurach zarządzania kryzysowego¹⁹).
- 6) „Nieobecność” ofiary terroryzmu (a w zasadzie szczątkowa jej obecność, jeśli weźmiemy pod uwagę kwestię zarządzania kryzysowego) w dyskusji naukowej toczącej się wokół problematyki zjawiska terroryzmu (dotyczącej zapobiegania mu, reakcji wobec jego przejawów i niwelacji skutków), wydaje się tego typu brakiem, który warto jest wyeksponować w doktrynie. Na fakt tej nieobecności wypada wskazać np. ustawodawcy, uczulając go na to, że rozwijając ustawową materię kontrolno – represyjną wobec terroryzmu, nie powinien zaniedbywać (tj. uznawać za niewymagające pewnych oryginalnych

¹⁸ Ofiara terroryzmu – jako subkategoria wiktymologicznego pojęcia ofiary – została dość ogólnie omówiona (w zakresie jej statusu prawnego, możliwości jej wsparcia środkami kompensacyjno - pomocowymi) w opracowaniu o charakterze podręcznikowym autorstwa E. Bienkowskiej pt. *Wiktymologia*, Wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2018, s. 165-171, s. 351-352, s. 475-476. Rozważania wprost dotyczące pewnych aspektów wiktymizacji terroryzmem spotkać można w krajowym piśmiennictwie, w opracowaniach o charakterze artykułów problemowych. Nie są one jednak rozważaniami, w których wiktymizacja terroryzmem (jej wskazywane aspekty) jawi się jako ich wątek zasadniczy, swoista dominanta. Występują one raczej w funkcji ornamentalnej, jako dopełnienie fenomenologicznego opisu zjawiska terroryzmu, którego pierwszoplanową cechą jest zagrożenie dla bezpieczeństwa struktur międzynarodowych (globalnych i regionalnych) czy państwowych, głównym bohaterem – sprawca, a postaciami drugoplanowymi, lecz niezbędnymi w logice tego fenomenu – ofiary. W rozważaniach tych sytuacja oraz partykularne, konkretne potrzeby ofiar związane z faktem wiktymizacji terroryzmem są kwestiami stricte domyslnymi (zob. np. T. R. Aleksandrowicz, S. Kulczyński, H. Bobińska, *Zjawisko współczesnego terroryzmu* [w:] K. Jałoszyński, *Współczesne zagrożenia terroryzmem*, Wyd. Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 2013, s. 11-15).

¹⁹ Głównym źródłem dla takiego „specjalnego traktowania” ofiar terroryzmu byłaby, jak należy sądzić, wcześniejsza pod względem daty powstania od wspomnianej wyżej ustawy o działaniach antyterrorystycznych – ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym (tekst jednolity z dnia 1 grudnia 2022 r.: Dz. U. z 2023 r. poz. 122), w świetle rozwiązań której sytuacja kryzysowa, tj. negatywnie wpływająca na poziom bezpieczeństwa ludzi, mienia w znacznych rozmiarach lub środowiska, wywołująca znaczne ograniczenia w działaniu właściwych organów administracji publicznej ze względu na nieadekwatność posiadanych sił i środków (zob. treść definicji legalnej „sytuacji kryzysowej” z art. 3 pkt 1) ustawy), uruchamiałaby przewidziany w związku z nią nadzwyczajny i priorytetowo stosowany, wynikający z treści przyjętych właściwych planów zarządzania kryzysowego, tryb reagowania i niesienia pomocy osobom taką sytuacją dotkniętych.

rozwiązań) szczegółowych zagadnień związanych z wiktylizacją terroryzmem i jej konsekwencjami dotyczącymi ofiar tego destruktywnego zjawiska.

- 7) Skoro przypadki terroryzmu w Polsce są (wciąż jeszcze i na szczęście) mało widoczne dla ogółu społeczeństwa i mało przez nie odczuwane (odnotowywane „przez lata” przez organy ścigania, prokuratury i wymiaru sprawiedliwości zdarzenia kwalifikowane jako przestępstwa o charakterze terrorystycznym były nieliczne – i to jeszcze zazwyczaj były one rodzimej genezy – jawiąc się w istocie jako akty mniejszej wagi)²⁰, to pozornie zasadne może być stanowi-

²⁰ W piśmiennictwie wskazuje się, że przy zastosowaniu kryteriów wypracowanych przez Europol, w Polsce – w ciągu ostatnich kilkunastu lat – doszło tylko do jednego zdarzenia o cechach zagrożenia terrorystycznego, kwalifikowanego jako przygotowanie do przestępstwa o charakterze terrorystycznym (chodzi o tzw. sprawę Brunona K., oskarżonego o przygotowanie do zamachu terrorystycznego w postaci zdetonowania w pobliżu Sejmu RP, podczas posiedzenia z udziałem Prezydenta RP, Prezesa Rady Ministrów i członków Rady Ministrów w trakcie rozpatrywania projektu ustawy budżetowej, czterech ton materiałów wybuchowych sporządzonych na bazie saletry, które miały być umieszczone w pojeździe SKOT; skazanego za swój czyn prawomocnym wyrokiem Sądu Apelacyjnego w Krakowie w kwietniu 2017 r. na karę 9 lat pozbawienia wolności). Z kolei według danych prezentowanych przez *Global Terrorism Database*, dwie sytuacje mogły odpowiadać kryteriom zamachów terrorystycznych, obie z 2016 r. Jedna z nich to zdarzenie z dnia 19 maja 2016 r. w postaci eksplozji wyposażonego w zapalnik czasowy ładunku wybuchowego domowej produkcji (tzw. bomby szybkowarowej) we Wrocławiu, umiejscowionego w torbie foliowej i podłożonego w autobusie komunikacji miejskiej, którym podróżowało wówczas przynajmniej 41 osób, lecz wyniesionego przez kierowcę autobusu i pozostawionego na przystanku, gdzie krótko potem nastąpiła eksplozja, w rezultacie której ranny został przechodzień. Sprawca tego zachowania – Paweł R. – oskarżony został o mające charakter terrorystyczny wymuszenie rozbójnicze oraz usiłowanie zabójstwa wielu osób przy użyciu materiałów wybuchowych i skazany prawomocnie przez Sąd Apelacyjny we Wrocławiu w kwietniu 2018 r. na karę 15 lat pozbawienia wolności za wymuszenie rozbójnicze i usiłowanie zabójstwa wielu osób przy użyciu materiałów wybuchowych, przy czym przyjęto, że motyw sprawcy wiązał się z chęcią uzyskania korzyści materialnych, a zamiar towarzyszący usiłowaniu zabójstwa wielu osób nie był bezpośredni, lecz ewentualny (przed podłożeniem ładunku wybuchowego w autobusie sprawca żądał – dzwoniąc na numer alarmowy 112 Wojewódzkiego Centrum Powiadomiania Ratunkowego we Wrocławiu – 120 kilogramów złota w sztabkach po 1 kilogramie za rozbicie czterech skonstruowanych przez siebie bomb, i groził, że jeśli to żądanie nie zostanie spełnione, bomby będą wybuchać. Druga zaś, to zdarzenie z Warszawy, gdzie w jednej z jej dzielnic – w nocy z 22 na 23 maja 2016 r. – trzech młodzi mężczyźni, pod dwoma radiowozami zaparkowanymi przy jednym z komisariatów policji, usiłowali zainstalować samodiałowe urządzenia (tj. konstrukcje z plastikowych butelek wypełnionych benzyną), zdolne do spowodowania zapalenia się paliwa w zbiornikach paliwowych tych pojazdów policyjnych oraz ich innych palnych elementów, a w konsekwencji – do ich zniszczenia. Choć początkowo sugerowano terrorystyczny charakter tego zachowania, ostatecznie sprawców – anarchistów oskarżono o usiłowanie zniszczenia mienia przez podpalenie, za co prawomocnie skazano ich w czerwcu 2017 r. Ośrodki analityczne, które specjalizują się w szacowaniu zagrożenia terrorystycznego, akcentują, że w Polsce – aktualnie, patrząc z perspektywy kilku ostatnich lat i uśredniając liczbę zdarzeń czy incydentów uznanych za terrorystyczne – zagrożenie takie jawi się w istocie jako minimalne i marginalne – por. np. P. Niemczyk, *Szósta rano. Kto puka? Jak ojczyzna Solidarności zmienia się w państwo policyjne*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa

sko, że nie ma też problemu ofiar terroryzmu i jakieś szczegółowe rozważania na ich temat oraz towarzyszące tym rozważaniom pomysły uzupełniania czy doskonalenia systemu prawa są pozbawione co najmniej głębszego sensu. Takie podejście byłoby nieodpowiedzialne. Nie mamy jaskrawo manifestującego się terroryzmu, ale od lat dostosowujemy nasz system prawny w aspekcie przeciwdziałania terroryzmowi odwołując się do standardów, jakie wynikają ze zobowiązań międzynarodowych i unijnych²¹. Nie mamy szokujących pa-

2018, s. 137-142; ABW: *Polska jest krajem o niskim stopniu zagrożenia terrorystycznego*. Rozmowa A. Saulskiego z reprezentacją Zespołu Prasowego ABW, 4 grudnia 2019, portal wGospodarce.pl, <https://wgospodarce.pl/informacje/72046-abw-polska-jest-krajem-o-niskim-stopniu-zagrozenia-terrorystycznego> (02.06.2025). Por. także: *European Union: Terrorism Situation and Trend Report 2019*, Europol, European Union Agency for Law Enforcement and Cooperation 2019, <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/terrorism-situation-and-trend-report-2019-te-sat> (02.06.2025), s. 11, 15, 69, 71. Aktualnie jednak wyraźnym wyzwaniem dla polskich adekwatnych służb ochrony bezpieczeństwa wewnętrznego i dla wymiaru sprawiedliwości staje się zagrożenie terroryzmem powiązane z tzw. wojennymi działaniami hybrydowymi, jakie na obszarze naszego kraju inspirowane i realizowane są z inicjatywy podmiotów władzy Federacji Rosyjskiej i Białorusi, których wrogość wobec Polski łączyć należy z bieżącą sytuacją geopolityczną i sprzeciwem Polski wobec sposobów działania wymienionych reżimów na arenie regionalnej i międzynarodowej (zob. szerzej m.in.: M. Piekarski, *Możliwe scenariusze zagrożeń terrorystycznych na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej w kontekście zagrożeń hybrydowych*, *Terroryzm – studia, analizy, prewencja* Nr 2 (2), 2022, s. 71-90; W. Skomra, K. Wojtasik, *Infrastruktura krytyczna jako cel działań hybrydowych. Studia przypadków ataków na obiekty i systemy IK*, *Terroryzm – studia, analizy, prewencja*, 2025 (wydanie specjalne), s. 14-29). Należy także odnotować, że w związku z zagrożeniami terroryzmem (zwiększonymi i przewidywalnymi), w tym cyberterroryzmem, ogłaszane i utrzymywane są w Polsce stopnie alarmowe, przy czym korzysta się tu z wypracowanej czterostopniowej skali. Aktualnie, do 30 listopada 2025 r., Prezes Rady Ministrów przedłużył obowiązywanie trzech stopni alarmowych: BRAVO-CRP – drugi stopień zagrożenia (na terytorium całego kraju), BRAVO – drugi stopień zagrożenia (na terytorium całego kraju) oraz BRAVO – drugi stopień zagrożenia (wobec polskiej infrastruktury energetycznej mieszczącej się poza granicami kraju) – zob. R. Horbaczewski, *Stopnie alarmowe Bravo przedłużone do końca listopada 2025 r.*, portal Prawo.pl, 31.08.2025, <https://www.prawo.pl/samorzad/co-oznacza-drugi-stopien-alarmowy-bravo,513755.html> (19.10.2025).

- ²¹ Katalog instrumentów prawa międzynarodowego publicznego, postulujących i formułujących tzw. uniwersalne i regionalne standardy odnoszące się m.in. do ofiar terroryzmu (partykularnych zagadnień ich dotyczących), jest dość obszerny. Na obszarze „prawa twardego” (*hard law*), to jest wiążącego państwa, podlegającego egzekwowaniu (po podpisaniu i ratyfikacji) – w przypadku Polski – wskazać można np. na Międzynarodową Konwencję o Zwalczeniu Finansowania Terroryzmu, przyjętą przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1999 r. (Dz. U. z 2004 r. Nr 263, poz. 2620) czy na Konwencję Rady Europy o Zapobieganiu Terroryzmowi z dnia 16 maja 2015 r. (Dz. U. z 2008 r. Nr 161, poz. 998). W sferze prawa unijnego, standardy wiążące państwa członkowskie Unii Europejskiej (w tym Polskę) wynikają z Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiającej normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępującej decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW (Dz. Urz. Unii Europejskiej L 315 z dnia 14 listopada 2012 r.), gdzie w motywie 16) wprost jest odniesienie do „ofiary terroryzmu” (wyodrębnionej z szerszej

ralizujących ogół społeczeństwa aktów terroryzmu, ale ustawodawca tworzy i rozwija krajowe prawo antyterrorystyczne (represyjne i prewencyjno-kontrolne) uzasadniając to głównie realnym zagrożeniem terrorystycznym wobec przypadków terroryzmu w naszym najbliższym sąsiedztwie geopolitycznym i danymi prognostycznymi czy diagnostycznymi służb specjalnych. Nie mamy wyraźnie niepokojącej opinii publicznej o terroryzmie, ale utrzymuje się i finansuje instytucje i formacje, które statutowo lub poprzez wyznaczony zakres zadań zajmują się badaniem, analizowaniem i oceną zagrożenia terrorystycznego i gotowością, by mu – w sytuacji jego zaistnienia – przeciwstawić się (efektywnie sobie z nim radzić).

- 8) W toczących się w Polsce dyskusjach nad terroryzmem (politycznych czy naukowych), a także w pracach legislacyjnych odnoszących się do tego zjawiska dominuje „myślenie kategoriami interesu państwa i władzy”. Terroryzm zagraża bezpieczeństwu i porządkowi publicznemu i jest groźnym „nieprzyjacielem rządu” (władzy publicznej). Władza więc – taki jest dyktat pragmatyzmu – skupiać się powinna na potencjalnych i konkretnych czynach oraz ich sprawcach poprzez wprowadzanie i doskonalenie instrumentów kryminalizacji i realizacji odpowiedzialności karnej w znaczeniu represyjnego ich używania w celu ograniczania, a nawet eliminowania zjawiska terroryzmu (wszak – według postulatu humanitaryzmu – z pełnym respektowaniem praw i wolności człowieka, na straży których stoi potężny system ochronny i gwarancyjny). Ale terroryzm jest przecież źródłem nagłej, konkretnej i często rozległej wiktymizacji osób (niekiedy bardzo wielu jednocześnie), które w związku z nią doznają określonych szkód czy krzywd, a przez to wymagających pomocy i świadczeń, wobec których ogólne rozwiązania normatywne i instytucjonalne mogą okazać się niewystarczające, a nawet niewydolne. W dyskusji nad terroryzmem potrzebne jest zatem również „myślenie kategoriami potrzeb i oczekiwań ofiar”. Aktualnie dostrzegamy tutaj dysonans rozwojowy czy dysproporcję w dziedzinie praktyki legislacyjnej (posługując się pewnym skrótem myślowym – prewencyjno – represyjne prawo antyterrorystyczne rozwija się bardzo dynamicznie, natomiast postwencyjno – kompensacyjne prawo antyterrorystyczne cechuje się pewnego rodzaju stagnacją i „rozpływa się” ono w ogólnych rozwiązaniach służących ofiarom przestępstw, które nie

kategorii pojęciowej „ofiary przestępstwa”) z jednoczesnym wskazaniem na powinność państwa, polegającą na dążeniu do ochrony ich godności i bezpieczeństwa, jak również z Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/541 z dnia 15 marca 2017 r. w sprawie zwalczania terroryzmu i zastępującej decyzję ramową Rady 2002/475/WSiSW oraz zmieniającą decyzję Rady 2005/671/WSiSW (Dz. Urz. Unii Europejskiej L 88 z 31 marca 2017 r.), w której szeroko operuje się pojęciem „ofiary terroryzmu” i akcentuje się ich szczególne potrzeby oraz wskazuje się na rozwiązania prawno-instytucjonalne, które służyć mają ich zaspokajaniu.

zawsze – w przypadku ofiar terroryzmu – mogą się sprawdzić, a więc okazać się wystarczające, gwarantujące skuteczność, jakiej tu można by oczekiwać mając na względzie treści standardów międzynarodowego prawa publicznego i unijnego odnoszącego się do kwestii ofiar terroryzmu, a także rozwiązań różnych innych państw z większymi niż polska doświadczeniami, gdy chodzi o występowanie przestępczości terrorystycznej).

- 9) Ofiara terroryzmu – w wymiarze prawnym międzynarodowym i unijnym – poza tym, że jest kategorią normatywną (występującą w dokumentach publicznych – zarówno w instrumentach regulacyjnych o mocy wiążącej, jak i niewiążących dla ich adresatów), jest także istotną kategorią symboliczną. Symboliczność ofiary terroryzmu przejawia się np. w podejmowaniu politycznych gestów służących jej szczególnemu upamiętnianiu, co z kolei stanowić ma ważny element budowania i pogłębiania świadomości społeczności międzynarodowej (i poszczególnych społeczeństw) o ofiarach tego typu (ich wyjątkowym statusie), jak i upowszechniania idei potrzeby empatii i solidaryzowania się z nimi czy z ich bliskimi w cierpieniu wywołanym zdarzeniami terrorystycznymi²². Zewnętrzne przejawy symbolicznego wymiaru idei ofiary

²² Upamiętnienie ofiar terroryzmu przybiera np. postać ustanawiania pewnych dni roku dniami takich ofiar (tj. dniami, w których ofiarom takim poświęca się baczniejszą uwagę, w tym w określony sposób się je czci). I tak 21 sierpnia ustanowiony został Międzynarodowym Dniem Pamięci i Hołdu dla Ofiar Terroryzmu – ang. *International Day of Remembrance of and Tribute to the Victims of Terrorism* (na podstawie Rezolucji 72/165, przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w dniu 19 września 2017 r., A/RES/72/165, 25 January 2018) – zob. <https://undocs.org/A/RES/72/165> (28.02.2025). Z kolei dzień 11 marca ustanowiony został – w Unii Europejskiej – Europejskim Dniem Pamięci o Ofiarach Terroryzmu – ang. *European Day of Remembrance of Victims of Terrorism*. Dzień ten przypada w rocznicę serii bombowych zamachów terrorystycznych na pociągi, która miała miejsce w dniu 11 marca 2004 r. w Madrycie, w obrębie stołecznego dworca Estación de Atocha. W zamachach tych (eksplozjach dziesięciu ładunków bombowych spośród trzynastu podłożonych przez zamachowców) życie straciło 191 osób, a 1858 osób odniosło różne obrażenia (o znaczeniu i funkcjach tego dnia pamięci zob. szerzej: G. Truc, *Aux victimes du terrorisme, l'Europe reconnaissante? Portée et limites de la Journée européenne en mémoire des victimes du terrorisme*, *Politique Européenne* n° 37, 2/2012, s. 132-154). Dodać można, że w celu upamiętnienia ofiar terroryzmu ustanawia się także specjalne dni w pewnych krajach. Przykładowo w Kanadzie ustanowiony został Narodowy Dzień Pamięci dla Ofiar Terroryzmu – ang. *National Day of Remembrance for Victims of Terrorism*, który przypada 23 czerwca – zob. *Proclamation Requesting the People of Canada to Observe June 23 of Every Year as a National Day of Remembrance for Victims of Terrorism*, SI/2005-65, Consolidation, Current to February 11, 2020, <https://laws-lois.justice.gc.ca/PDF/SI-2005-65.pdf> (28.02.2025). W dniu tym obchodzona jest rocznica zamachu bombowego na samolot Air India (lot 182), który miał miejsce 23 czerwca 1985 r. nad Waterville (Irlandia) i w efekcie którego zginęło 329 osób znajdujących się na pokładzie tego samolotu (w znacznej większości byli to Kanadyjczycy – 268 osób). Innym przykładem jest Francja, gdzie ustanowiony został, na mocy dekretu Prezydenta Republiki, Narodowy Dzień Hołdu dla Ofiar Terroryzmu (franc. *La journée nationale d'hommage aux victimes du terrorisme*), przypadający 11 marca – zob. *Le Président de la République a décidé de l'instauration d'une journée nationale*

terroryzmu – jako widoczne w sferze publicznej osiągnięcia polityki pamięci – mogą stać się prelude – tam, gdzie tego brakuje – do ustanowienia rozwiązań instytucjonalno-prawnych będących konkretną odpowiedzią na istniejące i potencjalne potrzeby takich ofiar, urzeczywistniających postulat ich godnego traktowania. Tam zaś, gdzie istnieją już rozwiązania instytucjonalno-prawne określające mechanizmy zaspokajania potrzeb ofiar terroryzmu – obecność idei ofiary terroryzmu w polityce pamięci realizowanej przez struktury decyzyjne danej władzy – może stać się imperatywem i stymulatorem dla weryfikowania ich jakości i dbania o to, by ich funkcjonowanie cechował wysoki standard efektywności. Pamięć o ofiarach terroryzmu stanowi ważny budulec kulturowego gmachu pamięci różnych społeczeństw o przeżywanych w nich hekatombach. W różnych przestrzeniach publicznych, z inicjatywy zaangażowanych ludzi, ich organizacji czy przedstawicieli władzy (można ich nazwać „agentami” bądź „ambasadorami” zbiorowej pamięci), instalowane są symboliczne nośniki komemoracji ofiar terroryzmu, takie jak np. tablice czy płyty pamiątkowe, pomniki, odbywają się uroczyste obchody rocznic zamachów (świeckie, religijne i w formułach mieszanych), wydarzenia kulturalne i sportowe (np. psychodramy, koncerty, memoriały), odbywają się marsze przeciwko przemocy i służące manifestacji solidarności z ofiarami terroryzmu oraz ich rodzinami (bliskimi). Wśród wydarzeń upamiętniających ofiary zamachów terrorystycznych występują nadto inicjatywy polegające np. na odczytywaniu list z personaliami śmiertelnych ofiar konkretnych zamachów (w przypadku zamachów o szerszym bądź masowym zasięgu wiktyimizacyjnym) lub wspominaniu ofiar poprzez opowieści o nich prezentowane przez członków ich rodzin czy przyjaciół (deanonimizujące ofiary w świadomości społecznej i pozwalające tym, którzy ich nie znali, intelektualnie i emocjonalnie zbliżyć się do nich; doświadczyć tego, jakimi ludźmi byli, zanim zostali dotknięci nieszczęściem zamachu). Szczególny wymiar symboliczny przejawiać mogą uroczystości pogrzebowe ofiary lub ofiar terroryzmu, które stają się okazją do manifestowania przez przedstawicieli władzy i społeczeństwa wspólnotowego cierpienia, solidarnego sprzeciwu wobec aktów terroryzmu, a zarazem afirmowania przez nich wartości tworzących aksjologiczny funda-

en hommage aux victimes du terrorisme, publié le 15 février 2019, <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2019/02/15/le-president-de-la-republique-a-decide-de-linstauration-dune-journee-nationale-en-hommage-aux-victimes-du-terrorisme> (28.02.2025); treść dekretu – zob. Décret n° 1148-2019 du 7 novembre 2019 instituant une journée nationale d'hommage aux victimes du terrorisme, JORF n° 0261 du 9 novembre 2019, <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000039361802/2020-05-11/> (24.09.2025). Uroczyste obchody pierwszego takiego dnia odbyły się w całej Francji 11 marca 2020 r. (zob. np. Ministère de la Justice, dossier de presse, *Première journée nationale d'hommage aux victimes du terrorisme, 11 mars*, http://www.justice.gouv.fr/art_pix/DP_Premiere_journee_hommage_victimes_terrorisme.pdf (24.09.2025).

ment społeczeństwa, które terroryści – poprzez swoje ataki i ich propagandową wymowę – próbują zdezuuować²³. Możliwe są także takie inicjatywy, jak fundowanie instytucji kultury będących miejscami przechowywania zbiorowej pamięci o ofiarach terroryzmu (przykładem może tu być inicjatywa powołania we Francji, w Suresnes, muzeum – *Musée-Mémorial du Terrorisme*, którego otwarcie zaplanowane zostało na 2027 r., mającego upamiętniać ofiary terroryzmu we Francji i na świecie oraz prowadzić działalność edukacyjną, a także naukowo-badawczą nad problematyką, w tym historyczną, terroryzmu²⁴).

- 10) Instrumenty prawne międzynarodowe i unijne nakładają na państwa uczestniczące w strukturach ponadnarodowej współpracy zobowiązania dostosowywania prawa krajowego do poziomu wyznaczonych standardów także w aspekcie wspierania ofiar przestępstw na różnych płaszczyznach ich oczekiwań w związku z faktem wiktyimizacji (dotyczy to także obecnej w dokumentach prawnych o proveniencji ponadnarodowej kategorii „ofiar terroryzmu”, ang. *victims of terrorism*). Może jest to wrażenie na wyrost (nazwijmy je wstępnym), ale wydaje się, że o ile prawotwórcza aktywność właściwych polskich władz w zakresie dostosowywania polskiego prawa do wymagań międzynarodowych i unijnych w odniesieniu do kwestii prewencji i reakcji wobec terroryzmu charakteryzuje się pewną wyrazistością, o tyle – gdy chodzi

²³ Przykładem może być tu uroczystość pogrzebowa Samuela Paty – 47-letniego nauczyciela historii ze szkoły średniej Collège du Bois d'Aulne w Conflans-Sainte-Honorine we Francji (w departamencie Yvelines), którego w dniu 16 października 2020 r. zabił, a następnie pozbawił głowy (odcinając ją tasakiem) 18-letni imigrant Czeczeniec – Abdoullakh Abo-uyedovich Anzorov. Zabójstwo to uznane zostało za akt terrorystyczny, dokonany przez fundamentalistę islamskiego, który krótko po dokonaniu tego czynu, podczas zorganizowanej obławy, został zastrzelony przez policję. Motywem zabójstwa było przedstawienie przez Samuela Paty – podczas zajęć szkolnych poświęconych wolności ekspresji – karykaturalnych wizerunków proroka Mahometa (prezentowanych wcześniej, w 2012 r., przez francuski tygodnik satyryczny Charlie Hebdo). Na jednym z nich święta dla islamu postać proroka ukazana została nago, z wyeksponowanymi genitaliami. Samuelowi Paty – ofierze ataku terrorystycznego, uznanej za bohatera i obrońcę wartości republikańskich – urządzono uroczysty pogrzeb państwowy. Odbił się on w dniu 21 października 2020 r. w Paryżu, na dziedzińcu Sorbony. Uczestniczyli w nim m.in. Prezydent Republiki Emmanuel Macron, premier Jean Castex oraz przewodniczący Senatu Gérard Larcher i przewodniczący Zgromadzenia Narodowego Richard Ferrand. Podczas hołdu narodowego (*hommage national a Samuel Paty*) – w ramach uroczystości pogrzebowej transmitowanej poprzez środki masowego przekazu i emitowanej na telebimach ulokowanych w różnych miejscach miasta – Prezydent Macron powiedział o Samuelu Paty, że stał się on w dniu swej śmierci „twarzą Republiki” („Samuel Paty est devenu vendredi le visage de la République”) – zob. np. R. Verner, „Samuel Paty est devenu le visage de la République”: l'éloge funèbre d'Emmanuel Macron au professeur assassin, BFM TV 21/10/2020, https://www.bfmtv.com/police-justice/samuel-paty-est-devenu-le-visage-de-la-republique-l-elog-funebre-d-emmanuel-macron-au-professeur-assassine_AV-202010210334.html (15.02.2025).

²⁴ Więcej na temat tej inicjatywy – zob. <https://musee-memorial-terrorisme.fr/en/institutional-documents> (20.10.2025).

o ofiary terroryzmu (ale też ofiary w ogóle) zauważamy tutaj podejście, które wypada określić mianem minimalnej aktywności prawotwórczej.

- 11) Na poziomie unijnym może należałoby przemyśleć wprowadzenie odpowiedniego instrumentu prawnego służącego harmonizacji mechanizmów kompensacyjnych w dziedzinie prawa karnego (w odniesieniu do ofiar terroryzmu).
- 12) W ramach krajowego systemu prawa można zidentyfikować (niekiedy zapewne dyskusyjne) niedostatki regulacyjne. Ciągłe jeszcze sporo jest do zrobienia w obszarze prawa procesowego, np. gdy chodzi o kwestię zapewnienia efektywnego dostępu do pomocy prawnej ofiarom przestępstw (pokrzywdzonym) – a w odniesieniu do ofiar terroryzmu ta kwestia wydaje się bardzo istotna. Można np. zastanowić się nad wprowadzeniem specjalnego reżimu przesłuchania pokrzywdzonego przestępstwem terrorystycznym (na wzór rozwiązań przewidzianych w art. 185c czy 197 kodeksu postępowania karnego²⁵). Także kwestia instrumentarium kompensacyjnego dla ofiar terroryzmu jawi się jako wymagająca poprawy w sferze legislacyjnej. W przypadku ofiar terroryzmu tradycyjne instrumenty prawa karnego materialnego (ale też procesowego) – generalnie służące zabezpieczeniu interesów ofiar przestępstw – mogą okazać się instrumentami „niskiej użyteczności” bądź wręcz bezużytecznymi. Jeśli bowiem zaistnieje akt terrorystyczny, zwłaszcza ten o większej sile rażenia (czyli większym zasięgu wiktyimizacyjnym), to można hipotetycznie przyjąć (odwołując się do pewnej statystycznej prawidłowości), że pojawią się problemy z realizacją odpowiedzialności karnej jego sprawcy/sprawców. Wówczas nie sposób liczyć na zaspokojenie, choćby częściowe, potrzeb kompensacyjnych ofiar takiego aktu przy wykorzystaniu środków kompensacyjnych przewidywanych przez prawo karne materialne (tj. obowiązku naprawienia szkody, zadośćuczynienia za doznaną krzywdę czy nawiązki, o których mowa w rozdziale Va kodeksu karnego²⁶). A zatem – jeśli nie ma sprawcy, nie ma także reakcji karnoprawnej, nie tylko tej z natury swojej represyjnej (wymiar określonej kary czy również środków karnych), ale i tej mającej wymiar kompensacyjny. Pociągnięcie sprawcy aktu terrorystycznego do odpowiedzialności karnej również w istocie nie gwarantuje ofierze terroryzmu (pokrzywdzonemu terroryzmem) uzyskania świadczeń z tytułu wymienionych wyżej środków kompensacyjnych. Te bowiem, mówiąc obrazowo, pochodzą z kieszeni sprawcy czynu, a sprawca ten może mieć te kieszenie puste. Pewne nadzieje można by tu pokładać w spełniającej subsydiarną rolę kompensacie państwowej (mającej wszak nieco inną funkcję niż środki kompensacyjne

²⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (tekst jednolity z dnia 27 listopada 2024 r.: Dz. U. z 2025 r. poz. 46).

²⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (tekst jednolity z dnia 6 marca 2025 r.: Dz. U. z 2025 r. poz. 383), art. 46-48.

z kodeksu karnego), ale przy obecnym jej kształcie (ustawowym unormowaniu) – zwłaszcza w zestawieniu z modelami świadczeń kompensacyjnych służącym ofiarom terroryzmu, a udzielanych przez państwa doświadczone już terroryzmem i znajdujące się w grupie zwiększonego ryzyka terrorystycznego (np. Hiszpanię czy Francję) – bezpośrednia ofiara terroryzmu czy jej bliskie osoby mogłyby mieć słuszne poczucie despektu czy *sui generis* wtórnej wiktymizacji, tym razem fundowanej jej przez sam system prawny (który stanowi wytwór władzy publicznej)²⁷. System kompensaty państwowej wymaga i tak, pomijając już potrzeby specyficznej grupy ofiar terroryzmu, oddziaływań sanacyjnych²⁸.

Konkluzja

Koncepcyjnie rzecz ujmując, analiza statusu ofiary terroryzmu wiąże się z interdyscyplinarnością spojrzenia naukowego i nie sprowadza się wyłącznie do ukazania jej pozycji przez pryzmat nawet szerzej rozumianego prawa karnego (krajowego i porównawczego prawa materialnego, procesowego, unijnego i międzynarodowego), ale uwzględniać musi kontekst normatywny innych gałęzi prawa (tj. prawa dotyczącego kompensaty państwowej, prawa dotyczącego zarządzania kryzysowego, prawa cywilnego i wreszcie praw człowieka), a ponadto adekwatny dorobek innych dyscyplin naukowych, takich jak kryminologia, wiktymologia czy nauki o polityce i bezpieczeństwie²⁹. Perspektywa interdyscyplinarna pozwala

²⁷ Por. np. L. Mazowiecka, *Państwowa kompensata dla ofiar przestępstw w Polsce* [w:] L. Mazowiecka, W. Klaus, A. Tarwacka (red.), *Z problematyki wiktymologii. Księga dedykowana Profesor Ewie Bieńkowskiej*, Wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 163.

²⁸ Na słabości tego systemu (obniżających jego efektywność, a niekiedy wręcz paraliżujących go) zwraca się uwagę w piśmiennictwie (zob. np. M. Kolendowska-Matejczuk, *Kompensata państwowa dla ofiar przestępstw – krytyczna analiza polskiej ustawy kompensacyjnej*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* z. 4, 2014 (Rok LXXVI), s. 153-159; E. W. Pływaczewski, E. M. Guzik-Makaruk, *Kilka uwag na tle kompensacyjnej funkcji prawa karnego* [w:] J. Giezek, D. Gruszecka, T. Kalisz (red.), *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego. Księga Jubileuszowa Profesora Tomasza Kaczmarka*, Acta Universitatis Wratislaviensis No 3762, t. XLIII, Wrocław 2017, s. 470-474).

²⁹ Tak zwane nauki penalne zajmują się różnymi aspektami przestępstwa i innych dewiacji o potencjale kryminogennym, zjawiska przestępczości i reakcji penalnej. W skład tej zbiorczej kategorii naukowej wchodzi zarówno dyscypliny dogmatyczne (prawo karne materialne, prawo karne procesowe i prawo karne wykonawcze), jak i nauki pomocnicze (kryminologia, wiktymologia, kryminalistyka, penitencjarystyka, a także suicydologia, medycyna sądowa, psychiatria i psychologia sądowa). Nauki o polityce (inaczej i już raczej w rzadziej stosowanej nomenklaturze – politologia), to dziedzina, której trzema najważniejszymi kategoriami badawczymi są władza, państwo i polityka. Nauki o bezpieczeństwie koncentrują się zaś na problemach bezpieczeństwa wewnętrznego, bezpieczeństwa narodowego, bezpieczeństwa globalnego (międzynarodowego), wojskoznawstwa, inżynierii bezpieczeństwa, bezpieczeństwa i higieny pracy. Nie trudno zauważyć, że wszystkie powyższe wyodrębnione rodzaje nauk wkraczają ze swymi metodami i instrumentami badawczymi

na bardziej kompleksową prezentację tej subkategorii ofiary i może stanowić punkt wyjścia dla dokładnego zdefiniowania jej potrzeb, przede wszystkim tych istotnych, wymagających zaspokojenia przez szeroko rozumiany wymiar sprawiedliwości i społeczeństwo, w którym ofiary takie funkcjonują. Na potrzeby te zresztą (i kierunki pożądaných działań ze strony państw Unii Europejskiej – w tym oczywiście Polski – służących ich właściwej realizacji) zwracają uwagę eksponujące kategorię pojęciową „ofiary terroryzmu” rozwiązania prawne, zwłaszcza te wypracowane na poziomie Unii Europejskiej (w przywoływanych już wcześniej dyrektywach 2012/29 oraz 2017/541), przy czym, choć nie operują one ścisłą definicją ofiar terroryzmu, da się ją zrekonstruować z ich odpowiednich normatywnych treści i uznać za nie każdą osobę fizyczną, która doznała szkody, w tym krzywdy fizycznej, psychicznej, moralnej lub emocjonalnej lub straty majątkowej bezpośrednio spowodowanej przestępstwem o charakterze terrorystycznym, mającym docelowo wyrządzić krzywdę społeczeństwu, jak również członków rodziny osoby (tj. małżonka, osobę pozostającą z ofiarą, w sposób trwały i ciągły w bliskim pożyciu we wspólnym gospodarstwie domowym, krewnych w linii prostej, rodzeństwo, oraz osoby pozostające na utrzymaniu ofiary), której śmierć była bezpośrednim skutkiem przestępstwa o charakterze terrorystycznym, jeżeli doznali oni szkody w wyniku śmierci tej osoby. Ofiary takie wymagają szczególnej uwagi, wsparcia i pomocy ze względu na szczególny charakter przestępstwa, które przeciwko nim popełniono. Mogą być one obiektem szczególnego zainteresowania publicznego i często potrzebują społecznego uznania i godnego traktowania przez społeczeństwo, a w wymiarze działań państwa - na ich potrzeby powinno się zwracać szczególną uwagę i dążyć do ochrony ich godności i bezpieczeństwa.

References

Bibliografia

- Abbas M., Ing N., *Victims of Paris terror attack tell of invisible wounds that never heal*, NBC News, December 29, 2019, <https://www.nbcnews.com/news/world/victims-paris-terror-attack-tell-invisible-wounds-never-heal-n1106851> (01.02.2025).
- ABW: *Polska jest krajem o niskim stopniu zagrożenia terrorystycznego*. Rozmowa A. Saulskiego z reprezentacją Zespołu Prasowego ABW, 4 grudnia 2019, portal wGospodarcie.pl, <https://wgospodarcie.pl/informacje/72046-abw-polska-jest-krajem-o-niskim-stopniu-zagrozenia-terrorystycznego> (02.06.2025).

często na te same obszary problemowe, eksploatując je w celach poznawczych w swoisty dla siebie sposób. W oparciu o prowadzone badania uczeni reprezentujący „swoje” dziedziny budują ogromny dorobek i z pewnością wzajemnie się inspirują oraz dzielą ustaleniami, co sprawia, że o „wspólnych” problemach nie należy chyba wypowiadać się inaczej, jak tylko uwzględniając ich interdyscyplinarność.

- Aleksandrowicz T. R., Kulczyński S., Bobińska H., *Zjawisko współczesnego terroryzmu* [w:] K. Jałoszyński, *Współczesne zagrożenia terroryzmem*, Wyd. Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 2013.
- Bell S., *A growing number of Canadian victims of overseas terrorism, but little support for them*, Global News, June 18th, 2019, <https://globalnews.ca/news/5280618/canadian-terrorism-victims/> (04.02.2025).
- Bieńkowska E., *Wiktymologia*, Wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2018.
- Décret n° 1148-2019 du 7 novembre 2019 instituant une journée nationale d'hommage aux victimes du terrorisme, JORF n° 0261 du 9 novembre 2019, <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000039361802/2020-05-11/> (24.09.2025).
- Denoix de Saint Marc G., Guglielminetti L., Netten J., Lacombe S., van de Donk M., Galesloot J., Woltman P., *Handbook: Voices of victims of terrorism*, Radicalisation Awareness Network, Working group voice of victims of terrorism, 2016, chrome-extension://efaidnbmnnnibpca-jpcgiclfendmkaj/https://home-affairs.ec.europa.eu/document/download/6af13f3e-2936-463e-972e-9d5056ef14f7_en (16.10.2025).
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW (Dz. Urz. Unii Europejskiej L 315 z dnia 14 listopada 2012 r.).
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/541 z dnia 15 marca 2017 r. w sprawie zwalczania terroryzmu i zastępująca decyzję ramową Rady 2002/475/WSiSW oraz zmieniająca decyzję Rady 2005/671/WSiSW (Dz. Urz. Unii Europejskiej L 88 z 31 marca 2017 r.).
- European Union: Terrorism Situation and Trend Report 2019*, Europol, European Union Agency for Law Enforcement and Cooperation 2019, <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/terrorism-situation-and-trend-report-2019-te-sat> (02.06.2025).
- Gliszczynski A., *Zjawisko przemocy w rodzinie. Studium prawnokryminologiczne*, Wyd. Impuls, Warszawa 2018.
- Gołda-Sobczak M., Sobczak W., *Problem definicji terroryzmu*, Themis Polska Nova t. 2 nr 14, 2018.
- Goujard C., *The victims of terror in France are reeling, and buried in a mountain of paperwork*, Canada's National Observer, News, February 8th, 2018, <https://www.nationalobserver.com/2018/02/08/news/victims-terror-france-are-reeling-and-buried-mountain-paperwork> (01.02.2025).
- Gruszczyńska B., *Przemoc wobec kobiet w Polsce. Aspekty prawnokryminologiczne*, Wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2007.
- Horbaczewski R., *Stopnie alarmowe Bravo przedłużone do końca listopada 2025 r.*, portal Prawo.pl, 31.08.2025, <https://www.prawo.pl/samorzad/co-oznacza-drugi-stopien-alarmowy-bravo,513755.html> (19.10.2025).
- Hryniewicz-Lach E., *Ofiara w polskim prawie karnym. Interesy ofiary przestępstwa i karno-materiałne instrumenty służące ich zabezpieczeniu*, Wyd. C.H. Beck, Warszawa 2017.
- Il Congreso Internacional de Víctimas del Terrorismo – Comprometidos con la Memoria*: <https://www.congresovictimas.com/> (18.10.2025).
- International Day of Remembrance of and Tribute to the Victims of Terrorism*, <https://www.un.org/en/events/victimsofterrorismday/> (01.02.2025).
- Janoszka K., *Dzieci jako ofiary handlu ludźmi*, Wyd. Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, Szczytno 2013.
- Joyce C., Lynch O., *The Needs of Victims in the United Kingdom: Results* [w:] O. Lynch, J. Argomaniz (red.), *Victims of Terrorism. A Comparative and Interdisciplinary Study*, Routledge, Taylor & Francis Group, Abingdon – New York 2016.
- Jury M., *Feeding the hand that bites us: The UK's neglect of victims*, The Justice Gap, 30 September 2016, <https://www.thejusticegap.com/feeding-hand-bites-us-uks-neglect-victims/> (01.02.2025).

- Kampania #TwojeŻycieTwojaKarta – wspólna akcja Policji i Fundacji La Strada przeciwko handlowi ludźmi, 23.06.2025, <https://policja.pl/pol/aktualnosci/262196,Rusza-kampania-TwojeZycieTwojaKarta-wspolna-akcja-Policji-i-Fundacji-La-Strada-p.html> (16.10.2025).
- Klaus W. (red.), *Sąsiedzi czy intruzy. O dyskryminacji cudzoziemców w Polsce*, Stowarzyszenie Interwencji Prawnej, Instytut Socjologii UW, Warszawa 2010.
- Kolendowska-Matejczuk M., *Kompensata państwowa dla ofiar przestępstw – krytyczna analiza polskiej ustawy kompensacyjnej*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny z. 4, 2014 (Rok LXXVI).
- Konwencja Rady Europy o Zapobieganiu Terroryzmowi z dnia 16 maja 2015 r. (Dz. U. z 2008 r. Nr 161, poz. 998).
- Lorenzana Del Villar E., Silfen Glasberg D., *Victims of Terrorism and the Right to Redress: Challenges and Contradictions in the 2012 Emmerson Report*, Humanity & Society Vol. 39, Issue 3, August 2015.
- Le Président de la République a décidé de l'instauration d'une journée nationale en hommage aux victimes du terrorisme, publié le 15 février 2019, <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2019/02/15/le-president-de-la-republique-a-decide-de-linstauration-dune-journee-nationale-en-hommage-aux-victimes-du-terrorisme> (28.02.2025).
- Lynch O., Argomaniz J. (red.), *Victims and Perpetrators of Terrorism. Exploring Identities, Roles and Narratives*, Routledge 2017.
- Mazowiecka L. (red.), *Ofiary przestępstw z nienawiści*, Wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2013.
- Mazowiecka L., Klaus W., Tarwacka A. (red.), *Z problematyki wiktymologii. Księga dedykowana Profesor Ewie Bieńkowskiej*, Wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2017.
- Mazowiecka L., *Państwowa kompensata dla ofiar przestępstw w Polsce* [w:] L. Mazowiecka, W. Klaus, A. Tarwacka (red.), *Z problematyki wiktymologii. Księga dedykowana Profesor Ewie Bieńkowskiej*, Wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2017.
- Międzynarodowa Konwencja o Zwalczaniu Finansowania Terroryzmu, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1999 r. (Dz. U. z 2004 r. Nr 263, poz. 2620).
- Milošević A., *Testimonials: Involving victims/survivors of terrorism in P/CVE*, RAN Practitioners, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2023 (chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://home-affairs.ec.europa.eu/document/download/b0c7b414-6837-4fa2-8599-7a6ad2ca056f_en?filename=ran_testimonials_involving_vot_in_pcve_092023_en.pdf [dostęp: 16.10.2025]).
- Ministère de la Justice, dossier de presse, *Première journée nationale d'hommage aux victimes du terrorisme*, 11 mars, http://www.justice.gouv.fr/art_pix/DP_Premiere_journee_hommage_vic-times_terrorisme.pdf (24.09.2025).
- Namysłowska-Gabrysiak B., *Handel ludźmi w celu wykorzystania seksualnego. Zagadnienia karnoprawne i kryminologiczne*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2018.
- Niemczyk P., *Szósta rano. Kto puka? Jak ojczyzna Solidarności zmienia się w państwo policyjne*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2018.
- Niewiadomska A., *The concept of terrorism in law and language*, Studia Iuridica Vol. 68, 2017.
- Ogólnopolska kampania Dzieciństwo bez Przemocy Fundacji Dajemy Dzieciom Siłę oraz Krajowej Koalicji na rzecz Ochrony Dzieci: O kampanii, <https://dziecinstwobezprzemocy.pl/o-kampanii-2025/> (16.10.2025).
- Parliamentary Assembly, Committee of Political Affairs and Democracy: *Protecting and Supporting Victims of Terrorism. Preliminary draft report* (rapporteur M. Karamanli, France), declassified, AS/Pol (2018) 20, 4 December 2018, Apdoc20_18, <http://www.assembly.coe.int/LifeRay/POL/Pdf/DocsAndDecs/2018/AS-POL-2018-20-EN.pdf> (04.02.2025).
- Piekarski M., *Możliwe scenariusze zagrożeń terrorystycznych na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej w kontekście zagrożeń hybrydowych*, Terroryzm – studia, analizy, prewencja Nr 2 (2), 2022.

- Pływaczewski E. W., Guzik-Makaruk E. M., *Kilka uwag na tle kompensacyjnej funkcji prawa karnego* [w:] J. Giezek, D. Gruszecka, T. Kalisz (red.), *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego. Księga Jubileuszowa Profesora Tomasza Kaczmarka*, Acta Universitatis Wratislaviensis No 3762, t. XLIII, Wrocław 2017.
- Rezolucja 72/165, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w dniu 19 września 2017 r., A/RES/72/165, 25 January 2018 (na podstawie której 21 sierpnia ustanowiony został Międzynarodowym Dniem Pamięci i Hołdu dla Ofiar Terroryzmu).
- Proclamation Requesting the People of Canada to Observe June 23 of Every Year as a National Day of Remembrance for Victims of Terrorism, SI/2005-65, Consolidation, Current to February 11, 2020, <https://laws-lois.justice.gc.ca/PDF/SI-2005-65.pdf> (28.02.2025).
- Schmid A. P., *Strengthening the Role of Victims and Incorporating Victims in Efforts to Counter Violent Extremism and Terrorism*, ICCT (International Centre for Counter-Terrorism – The Hague), Research Paper, The Hague, August 2012, s. 1, <https://www.icct.nl/download/file/ICCT-Schmid-Strengthening-the-Role-of-Victims-August-2012.pdf> (30.01.2025).
- Skomra W., Wojtasik K., *Infrastruktura krytyczna jako cel działań hybrydowych. Studia przypadków ataków na obiekty i systemy IK*, Terroryzm - studia, analizy, prewencja, 2025 (wydanie specjalne).
- Stuff B., Wiedmann-Schmidt W., 2016 *Berlin Christmas Market Attack. Terror Survivors Feel Abandoned by German Authorities*, Spiegel International, 15.12.2017, <https://www.spiegel.de/international/germany/christmas-market-attack-survivors-feel-abandoned-a-1183202.html> (01.02.2025).
- Tominey C., *Terror attack victims maimed by jihadists say Government 'has left them to rot'*, The Telegraph, 22 April 2019, <https://www.telegraph.co.uk/news/2019/04/22/terror-attack-victims-maimed-jihadists-say-feel-abandoned-governments/> (01.02.2025).
- Townshend Ch., *Terroryzm* (tłum. R. M. Machnikowski), Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2017.
- Uchwała nr 252 Rady Ministrów z dnia 9 grudnia 2014 r. w sprawie „Narodowego Programu Antyterrorystycznego na lata 2015 – 2019”, Monitor Polski z 2014 r. poz. 1218.
- Truc G., *Aux victimes du terrorisme, l'Europe reconnaissante? Portée et limites de la Journée européenne en mémoire des victimes du terrorisme*, Politique Européenne n° 37, 2/2012.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny – tekst jednolity z dnia 6 marca 2025 r.: Dz. U. z 2025 r. poz. 383.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego – tekst jednolity z dnia 27 listopada 2024 r.: Dz. U. z 2025 r. poz. 46.
- Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych czynów zabronionych – tekst jednolity z dnia 29 lutego 2016 r.: Dz. U. z 2016 r. poz. 325.
- Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy domowej - tekst jednolity z dnia 7 listopada 2024 r.: Dz. U. z 2024 r. poz. 1673.
- Ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka – Dz. U. z 2015 r. poz. 21.
- Ustawa z dnia 10 czerwca 2016 r. o działaniach antyterrorystycznych - tekst jednolity: Dz. U. z dnia 5 lutego 2025 r. poz. 194.
- Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym – tekst jednolity z dnia 1 grudnia 2022 r.: Dz. U. z 2023 r. poz. 122.
- Verner R., „*Samuel Paty est devenu le visage de la République*”: *l'éloge funèbre d'Emmanuel Macron au professeur assassin*, BFM TV 21/10/2020, https://www.bfmtv.com/police-justice/samuel-paty-est-devenu-le-visage-de-la-republique-l-elogue-funebre-d-emmanuel-macron-au-professeur-assassine_AV-202010210334.html (15.02.2025).
- Yanay U., *Victims of Terrorism: Is it a 'Non-issue'?*, The Journal of Sociology & Social Welfare Vol. 20, Issue 2, 1993.